

СКОРОМОВКИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ВОКАЛЬНО-ХОРОВОЇ ДИКЦІЇ

Розглядаються потенціальні можливості й особливості використання скоромовок для розвитку дикції в хорovому виконавстві.

Ключові слова: скоромовка, вокально-хорова дикція, засіб розвитку, дитяча творчість.

Рассматриваются потенциальные возможности и особенности использования скороговорок для развития дикции в хоровом исполнительстве.

Ключевые слова: скороговорка, вокально-хоровая дикция, способ развития, детское творчество.

Discusses the potential use of tongue twisters and especially for the development of diction in choral singing.

Key words: patter, vocal and choral diction, method development, children's creativity.

Практичний досвід роботи протягом більше двадцяти років художнім керівником та диригентом хору хлопчиків і юнаків «Азъ і Буки» Харківського національного академічного театру опери та балету і старшого хору в ДМШ № 11 засвідчив, що велика кількість дітей мають дефекти мовлення (нині і це співвідношення щороку збільшується).

Основні причини такої ситуації:

- соціально-економічні умови та сучасний, напружений темп життя не надають можливості батькам повною мірою виховувати дітей удома;

- недостатня кількість дошкільних установ і перевантаженість класів у загальноосвітніх школах не дозволяють приділяти належної уваги кожній дитині;

- засоби масової комунікації, які транслюють дитячі програми, зокрема зарубіжні мультиплікаційні фільми сумнівної якості, нерідко спрямовані на образно-сюжетне, інформаційне сприйняття персонажа чи події. Таким чином, дитина не завжди має можливість творчо розвиватися, повторювати і правильно вимовляти ті чи інші тексти, отже, розвивати свою дикцію;

- нині спілкування змістилося зі сфери «живого» мовлення у віртуальну площину, тому діти, а особливо підлітки, не приділяють належної уваги своїй вимові;

- деякі хормейстери, котрі працюють з дитячими колективами, на початку репетиції найчастіше обмежуються виспівуванням і не використовують текстів для усунення недоліків мови майбутніх хористів. Якщо керівники усвідомлюють необхідність якнайширшого застосування скоромовок на репетиційних заняттях, маємо справу з мовними лінощами, що перешкоджає розвитку вокально-хорової дикції в колективі.

Усі ці обставини є передумовою для ретельнішого звернення до такого народного жанру мовної творчості, як скоромовки.

Мета статті — проаналізувати потенціальні можливості й особливості використання скоромовок для розвитку вокально-хорової дикції на основі аналізу власного досвіду роботи з дитячими колективами.

Це передбачає дослідження змісту терміна «скоромовка», вивчення їх як народних (українських, російських), так і сучасних; класифікацію за ступенем складності вимови приголосних і звукосполученням, аналіз можливостей використання скоромовок для розвитку вокально-хорової дикції.

Час зародження скоромовок точно не визначений. Радше за все вони виникли ще в первісну епоху з культовою метою і призначалися для здійснення ритуалів як своєрідних магічних заклинань. У стародавніх культурах їх могли використовувати для розваги в процесі святкових дій і спільного співу, тому вони належать до народного фольклору і вважаються особливим жартівливим жанром народної творчості.

Одним із перших дослідників народної творчості, хто зацікавився цим жанром, був В. І. Даль. Він уперше опублікував зібрання скоромовок (49 текстів) у «Прислів'ях російського народу» в 1862 р. Саме цей науковець першим увів до наукового обігу народний термін «скоромовки» і надав таке визначення: «Частоговорка, чистоговорка, род складной речи, с повтореньем и перестановкой одних и тех же букв или слогов, сбивчивых или трудных для произношенья» [1].

Після виходу друком праці В. І. Дала тривалий час зібрання скоромовок не публікувалися. На початку ХХ ст. в різних виданнях оригінальні скоромовки подав найбільший знавець дореволюційного фольклору Прикам'я (Росія) — В. Серебренніков. У другій половині ХХ ст. активно збирали скоромовки В. Анікін, А. Разумов, М. Булатов, Н. Колпакова, а особливо плідно — Г. Науменко, упорядник великої фольклорної збірки, куди ввійшли тільки скоромовки: «Тридцять три Егорки» [5]. Окрім них, А. Анісімова, В. Бірюков, М. Новицька, І. Фрідріх та ін.

Скоромовки мають давню історію, але наукових досліджень цього феномену майже немає. Винятком є дисертація І. Л. Муль [4], у якій розглядаються механізми мовної гри в малих фольклорних жанрах, зокрема скоромовок, у лінгвістичному аспекті. Аналогічна ситуація існує й у сфері хорового мистецтва. Вплив скоромовок на розвиток вокально-хорової дикції не досліджено, тому зробимо таку спробу і, опираючись на власному досвіді творчої роботи з дітьми, проаналізуємо потенціал скоромовок як засобу розвитку дикції в хорі.

Визначення терміна «скоромовка» наявне не в кожному сучасному довідковому виданні. В Академічному тлумачному словникові (1970–1980), з одного боку, скоромовка визначається як швидка, поспішна мова або швидкий темп мови, а з іншого — як жанр народної

творчості — жартівливий вислів, скомпонований зі складних для швидкої вимови слів.

Точніше, на нашу думку, визначення цього поняття наведене в «Малому тлумачному словнику російської мови» В. В. і О. Є. Лопатіних «Скороговорка — спеціально придуманная фраза с труднопроизносимым набором звуков, которую нужно произнести быстро, не запинаясь» [3].

Але що слід вважати «складновимовним»? Якщо дитина не вимовляє певного звуку, то для неї будь-яке слово із цим звуком буде складновимовним. Можливо, точніше сказати так: скоромовка — існуючий або спеціально складений невеликий текст, у кожному або майже в кожному слові якого в різних поєднаннях наявні одні й ті ж приголосні звуки. Але і в цьому разі втрачається жартівливість і грайливість скоромовок, які призначені для розвитку мови.

Відповідно до цього, спробуємо надати своє визначення. Скоромовка — це жартівлива приказка або вимовка, спеціальна фраза з підбором звуків, які складно і швидко вимовляються.

Т. І. Піменова наводить таке визначення: «Скоромовки — це маленькі словесні ігри, які захоплюють і дітей, і дорослих» [6]. Це слушно, особливо коли йдеться про роботу з дітьми. Саме вони щиро і з великим задоволенням виконують серйозну роботу в «несерйозних» обставинах: намагаються промовляти, помиляються, щиро сміються над своїми і чужими помилками. Але як результат — правильно виголошений або проспіваний звук.

Цікава еволюція терміна «скоромовки» в різних виданнях «Словника російської мови» С. Ожегова. У виданні 1978 р. подається таке визначення: «Искусственно, ради забавы придуманная фраза с труднопроизносимым подбором звуков, которую нужно произнести быстро, не запинаясь». У 1990 р. внесено важливе уточнення: «Скороговорка — специально придуманная фраза с труднопроизносимым подбором звуков, быстро проговариваемая шуточная прибаутка». Таким чином, словосполучення «ради забавы придуманная» вилучено. Радше за все, це пов'язане з тим, що скоромовки стали засобом виправлення дефектів мови або її розвитку у фахівців різного профілю: логопедів, акторів, вокалістів, риторів, педагогів та ін.

Тому поряд із широким використанням народних текстів стали розробляти нові скоромовки для корекції й удосконалення мовного апарату не тільки в дітей, але й дорослих. Наприклад, Т. І. Піменова, логопед за освітою, розробила спеціальні скоромовки для правильної вимови всіх звуків [6]. Саме логопеди активно використовують скоромовки для автоматизації та диференціації звуковимови дітей. І. Г. Сухнін у «Веселих скоромовках для «неслухняних» звуків» розробив нові варіанти скоромовок для відпрацювання важкого звуку в кожному слові [8].

У більшості видань, присвячених розвитку мовлення дітей, скоромовки іноді називаються чистомовками. Якщо В. Даль ототожнював скоромовки і чистомовки, то в сучасній логопедичній практиці це

зовсім різні речі. Як не дивно, визначення чистомовки не має в жодному із сучасних тлумачних словників. Логопеди, на відміну від Даля, розрізняють скоромовки і чистомовки як два різні жанри. Останні не потребують швидкого вимовляння, але вони неодмінно повинні вимовлятися правильно й усвідомлено. Радше за все, чистомовки, якщо буквально трактувати це слово, призначені для формування навички повільного, але чистого та точнішого вимовляння тексту.

Аналіз скоромовок російською та українською мовами, які розміщені на відповідних Інтернет сайтах, свідчить, що їх діапазон надзвичайно широкий. Розрізняють скоромовки короткі та довгі, римовані й неримовані, сюжетні і безсюжетні, логічні й абсурдні, з повторами і без них, «побудовані» на одному звуці й на сполученнях звуків, доступні дитячому сприйняттю і не передбачені для цього. Не всі жанри літератури мають таке різноманіття, як скоромовки.

Записи, здійснені фольклористами в другій половині XIX — початку XX ст., свідчать про те, що дорослі поступово втратили інтерес до скоромовки, але використовують їх з педагогічною метою, зокрема під час роботи з дітьми. Завдання скоромовки — у захоплюючій формі навчити чистоти вимови складних звуків, слів і фраз, сприяти подоланню недоліків вимовляння, розвитку почуття мови, чіткої дикції, яка необхідна кожній людині, особливо тій, що співає в хорі.

К. С. Станіславський, котрий починав свою артистичну кар'єру як оперний співак, акцентував на значенні скоромовок для розвитку дикції вокаліста. Про їхню роль він писав у «Роботі актора над собою» [7], де зазначав, що систематичне й багаторазове повторення одних і тих же самих слів сприяє розвитку мовного апарату. У результаті цього виробляється здатність відтворювати навіть складні мовні конструкції в найшвидшому темпі. Розвиток мови неможливий без скоромовок, які доцільно використовувати під час постановки голосу і роботи над технікою мови.

Для цього необхідно правильно передавати тривалість звуків, складів, гостроту ритму; конструювати з фраз мовні такти, регулювати ритмічне співвідношення фраз між собою, робити правильні й чіткі акцентуації, які відповідають пережитим почуттям, пристрасням для створення вокально-хорового образу.

Скоромовки допомагають співакам усвідомити й відчути ритміко-мелодійну сторону мови, пробудити в них прагнення точнішого інтуїтивного свого мовлення. Чіткий ритм мови визначає ритмічне переживання, і, навпаки, ритм переживання сприяє чіткій мові.

Співоче і мовне начала найгармонійніше поєднувалися у творчості Ф. І. Шаляпіна, котрий уважав, що необхідно співати, як говориш, і говорити, як співаєш. Якщо адаптувати слова К. С. Станіславського стосовно хорового мистецтва, то можна зазначити, що слово для хориста — не просто звук, а збуджувач образу. Букви, склади й слова — це музичні ноти в мові, з яких створюються фрази, мелодії й цілі хорові полотна. Недарма ж гарну мову називають музичною.

Недоліки вокально-хорової дикції виникають унаслідок неправильного чи невмілого, якісного вимовляння голосних і приголосних; недотримання фонетичних і граматичних норм промовляння літературного тексту тією чи іншою мовою; неврахування «високої позиції» звуку, тембрової особливості голосів, темпоритму, динамічних і агогічних нюансів, регістрових, теситурних фактурних умов; змісту твору.

Іноді викладачі дикції не завжди мають чітке уявлення про звук і його постановку. Унаслідок цього під час співу нерідко наголоси ставляться правильно на голосних буквах, а на приголосних — неправильно (на заняттях з дикції, навпаки, на голосних — неправильно, а на приголосних — правильно). За таких умов уроки співу та дикції є водночас як корисними, так і завдавати певної шкоди.

Робота з постановки голосу полягає насамперед у розвитку дихання і звучання нот, які тягнуться. Такими нерідко вважають лише ті з них, які співаються на голосних звуках. Але деякі з приголосних, (сонорні) також мають таку особливість. Тому необхідно виробляти і їх звучання нарівні з голосними. В ідеальному варіанті викладачі вокалу повинні водночас викладати і дикцію, а викладачі дикції — навчати співу.

Усі означені недоліки можливо усунути за допомогою правильної постановки звуку, яка знищує затиски, напруження голосового апарату, неправильне дихання, артикуляцію губ.

Досвід роботи з дитячими хоровими колективами свідчить про те, що усунути подібні недоліки допомагають скоромовки.

Вивчаючи скоромовку, дитина навчається осмислено ставитися до того, що говорить, зважувати кожне слово, відчувати зв'язок між словосполученнями, тонкі нюанси в інтонації, сенсі, значенні.

Скоромовки розвивають мовний апарат дитини, роблять його доконалішим і рухливішим. Мова стає правильною, виразною, чіткою, зрозумілою, а дитина — успішною в майбутньому особистістю.

Діти часто «проковтують» закінчення слів, спрощують вимову складних словосполучень. Особливо це відчутно у вимові приголосних, які, згідно з нашими спостереженнями, іноді звучать настільки м'яко і непевно, що неможливо зрозуміти зміст.

Саме для усунення цих мовних недоліків доцільно якомога інтенсивніше використовувати скоромовки.

Насамперед, довелося дуже уважно відстежувати і коригувати вимову закритих складів, щоб чітко прослуховувались та вимовлялися саме останні приголосні. Для виправлення цього мовного дефекту застосовувалися певні скоромовки як російською, так і українською мовами, наприклад:

- Дед Додо в дуду дудел, Димку дед дудой задел.
- Дрова рубали два дроворуби.
- Кинув кріп Прокіп в окріп. У окропі, окрім кропу, кипить короп для Прокопа.

Окрім твердої вимови приголосних, увага зосереджувалася не тільки на механічному відтворенні літер і їх сполучень, а й на змістовній складовій скоромовок. Окремо акцентувалося на вимові парних приголосних (б — п, ж — ш тощо), щоб кожна літера вимовлялася належним чином. Наприклад:

— Стоит поп на копне, колпак на попе. Копна под попом, поп под колпаком.

— Бабин біб розцвів у дощ — буде бабі біб у борщ.

— Сів шпак на шпаківню, заспівав шпак півню:

«Ти не вмєєш так, як я, так, як ти, не вмю я».

— Лежить п'ять п'ятаків. На кожному п'ятаку ще по п'ятаку.

Існує думка, що той, хто володіє мовою — володіє світом. Тому, на нашу думку, культуру мови можна і слід розвивати таким чином:

— Ктo хочєт разговаривать, тот должен выговаривать,

Все правильно и внятно, чтоб всем было понятно.

У процесі роботи над дикцією слід зважати на певну двомовність окремих регіонів, що спричиняє недостатньо чітку вимову деяких приголосних. Насамперед, це стосується приголосної «г» та «г'». Тому довелося відпрацювати на скоромовках обидві вимови цих літер:

— Гравировщик выгравировал приговор переговоровщице.

— Летів горобчик, сів на стовпчик, прибіг хлопчик — утік горобчик.

— Галя гудзик пришивала та на гудзик поглядала.

Під час роботи над вимовою сонорних і губних приголосних слід уважно стежити за правильною артикуляцією та диханням. Зауважимо, що всі скоромовки мають вимовлятися саме на вокальному диханні (нижньореберному), що додатково сприяє правильному формуванню співочої дихальної опори звуку. Наведемо декілька прикладів:

— Милости прошу к нашему шалашу,

Пирогов покрошу и откушать попрошу.

— Ой, збирала Маргаритка маргаритку на горі,

Розгубила маргаритки Маргаритка у дворі.

Відповідно до тези, що будь-яка пісня або хоровий твір є поєднанням тексту і мелодії, певна увага приділялася саме змістовній інтонаційній мовній складовій скоромовок.

— Открывай, Варвара, ворота, коли не враг за воротами.

А врагу да недругу от Варвариных ворот — поворот.

Таким чином, на основі аналізу власного досвіду роботи над дикцією в дитячому хорі за допомогою скоромовок можна дійти певних висновків.

Скоромовки сприймаються дітьми передусім як гра, а не навчання. Вони не усвідомлюють повною мірою їх навчальності процесу, як це найчастіше буває в навчальних закладах, і в ігрових умовах розвивають й вдосконалюють свій мовний апарат.

Діти навчаються не тільки говорити, співати, а й слухати. Вони люблять перепитувати, часто бувають неуважними. Але

прослуховування скоромовок і зусилля в правильній вимові звуків поліпшує їх здатність концентруватися. Вони не тільки навчаються, співають і слухають, але й намагаються розуміти сенс сказаного: хто і що робить у тій чи іншій скоромовці.

Скоромовкам необхідно приділяти не менше 10 хвилин кожної репетиції, щоб сформувати стійкі навички мовної співочої культури. Такий початок репетиційної роботи — це справжня розвага. Діти щиро сміються над власними і чужими помилками у вимові. Це створює певний емоційний настрій на весь час роботи над хоровим твором.

Розучуючи скоромовку, дитина навчається осмислено ставитися до того, що говорить, зважувати кожне слово, якщо не склад, відчувати зв'язок між словосполученнями, відчувати дуже тонкі нюанси в інтонації, сенсі, значенні.

Скоромовки розвивають мовний апарат дитини, роблять його доконалішим і рухливішим. Мова стає правильною, виразною, чіткою, зрозумілою, а дитина — успішною особистістю в майбутньому.

Список літератури

1. Даль В. И. Пословицы и поговорки русского народа / В. И. Даль. — СПб. ТОО «Диамант», 1997. — 523 с.
2. Лаптева Е. В. 1000 русских скороговорок для развития речи. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=119180&lang=>. — Заглавие с экрана.
3. Лопатин В. В. Малый толковый словарь русского языка / В. В. Лопатин, Л. Е. Лопатина. — Сер.: Малая библиотека словарей русского языка. — М., 1993. — 704 с.
4. Муль И. Л. Механизмы языковой игры в малых фольклорных жанрах: На материале скороговорки и частушки: автореф. дис. ...канд. филолог. наук / И. Л. Муль. — Екатеринбург, 2000. — 202 с.
5. Науменко Г. Тридцать три Егорки: Русские народные скороговорки / Г. Науменко, А. Борисов. — М.: Детская Литература, 1989. — 32 с.
6. Пименова Т. И. Новые скороговорки на все звуки: Пособие для логопедов-практиков и внимательных родителей / Т. И. Пименова. — М.: Издательство КАРО, 2010. — 160 с.
7. Станиславский К. С. Голос и речь (сокращенный вариант). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ritorika.info/publikacii/personalii/knjazkov-arkadij-aleksandrovich/materialy-dlja-studentov/golos-i-rech-stanislavskij>. — Заглавие с экрана.
8. Сухин И. Г. Весёлые скороговорки для «непослушных» звуков / И. Г. Сухин. — Ярославль: Академия развития, 2006. — 192 с.

Надійшла до редколегії 25.02.2014 р.